

*Elnikov M. V, Drovosekova O. V.***Ground burial in territories of Villages Mayachka of Zaporozhye region**

The article deals with funerary complexes Babinsky of culture the burial ground of Villages Mayachka Zaporozhye region. Is allocated two tiers of burials, which can be both synchronous and have a small the time gap. The funeral rite points to his transformation and the differences of male and female facilities. The topography of burial ground brings him close to monuments Nadporozhya.

Супруненко О. Б.**КУРГАН З ПОНИЗЗЯ ПСЛА**

Навесні 2014 р. Полтавська експедиція «ОАСУ» ІА НАН України провела дослідження поодинокого насипу кургану на північній околиці кол. с. Ємці, у північно-західній частині території Пришибської сільради Кременчуцького р-ну Полтавської обл., на ділянці під розміщення відвалів ТОВ «Єристівський ГЗК». Місце проведення цих робіт було розташоване за 9,5 км на північний схід від м. Комсомольська, між селами Комінтерн Козельщинського р-ну та Єристівка Кременчуцького р-ну, за 4,2 км на південь від шосе М-22 «Олександрія — Полтава».

Археологічним дослідженням передували розвідкові обстеження [1, сс. 12 — 38; 2, сс. 6 — 70; 3, сс. 7 — 32; 4, сс. 89 — 91; 5] та науково-рятивні розкопки поряд із зазначеною територією, про що йшлося в окремих опублікованих роботах [6, сс. 52 — 132; 7, сс. 79 — 90; 8; 9, сс. 290 — 300; 10; 11, сс. 169 — 173; 12]. Загальна характеристика старожитностей цієї ділянки узбережжя Псла і його межиріччя з Сухим Кобелячком також оприлюднена друком [13, с. 12 — 43; 14], як і нариси історії археологічних досліджень та огляди вивчених тут за останню чверть століття пам'яток [15, сс. 14 — 57, 318 — 397; 16, сс. 11 — 13, 95 — 109].

Метою появи у світ цієї публікації є введення до наукового обігу доволі рідкісних для межиріччя Псла і Сухого Кобелячка поховальних комплексів дослідженого кургану [17, арк. 13 — 26], що заслуговують на увагу фахівців як найбільш північні пункти поширення такого типу старожитностей.

Розкопки насипу й навкологурганного простору проводилися із застосуванням бульдозера. Для стратиграфічних спостережень залишені три бровки, зорієнтовані у широтному напрямку (рис. 1). Усі вказівки на глибини, крім випадків, обумовлених у тексті окремо, подані від рівня «0», за який прийнятий умовний центр кургану (далі — УЦ).

Вивчення археозоологічних матеріалів провів остеолог Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна В. Л. Бондаренко, антропологічні визначення виконав антрополог Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, канд. мед. наук А. В. Артем'єв. Колекція знахідок передана на постійне зберігання до Комсомольського історико-краєзнавчого музею. До нього ж перевезені і мегалітичні конструкції перекриттів ямних поховань. Вони розміщені під захисними накриттями на території скансену музею — у комплексі для огляду просто неба [18, сс. 62 — 63].

Курган І знаходився на колишній околиці знесеного с. Ємці Пришибської сільради Кременчуцького р-ну, на краю тераси лівого берега оз. Пожарня заввиш-

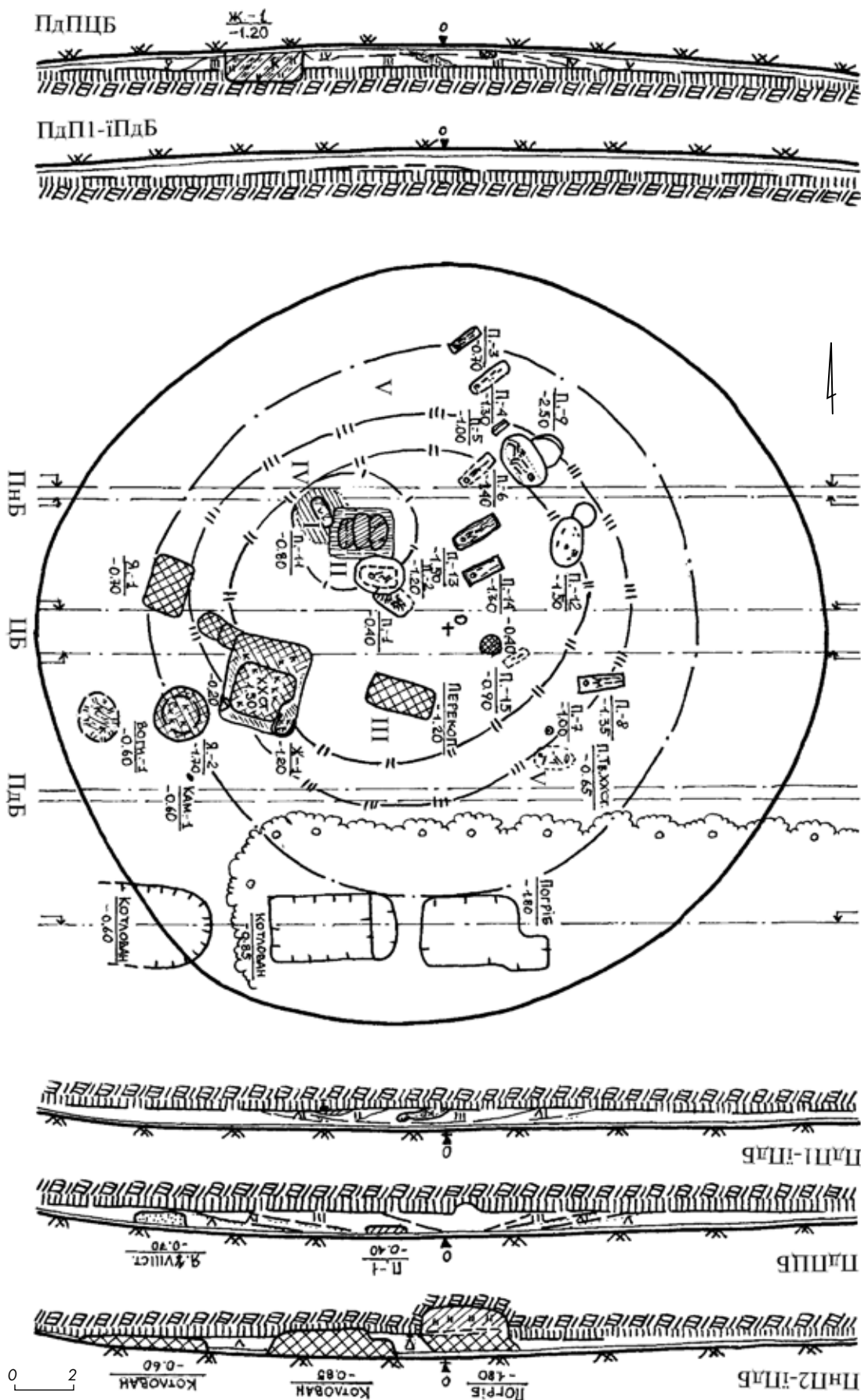

Рис. 1. Курган I, коло с. Ємці. План та профілі бровок

ки 2,5 м. Через протоку Ємцівського болота цей водозбір живив р. Лизьку — праву притоку р. Сухого Кобелячка (басейн Дніпра). Курган знаходився поряд із крайньою хатою села, тривалий час розорювався, знаходячись на її городі. Насип був розтягнутий у широтному напрямку оранкою й вибиранням ґрунту. Південна пола зруйнована у 1950-х рр. забудовою. Обстежений у ході розвідок 2003 р. і на той час мав висоту 0,9 м та діаметр 27 x 30 м [1, сс. 26, 27, рис. 14, 34; 6, с. 27]. На насипу виявлені зразки кераміки XVIII ст., кілька уламків ліпного посуду зрубної культури, що, вірогідно, були вигорнуті плугом з поховання 1 (рис. 1: п. 1). На початок досліджень рештки хати і будівлі садиби вже були демонтовані, проте південна пола кургану зберігала заглибини погребів, смітників та санітарних ям, вкритих килимом лучних трав.

Географічні координати УЦ насипу — 49°06'36,41" північної широти, 33°41'17,70" східної довготи (Датум WGS 84). Нівелювання засвідчило висоту кургану як 0,78 — 0,93 м, діаметр — 25 x 29 м [17, арк. 10 — 11]; огляд відзначив знищення південної поли майже на чверть забудовою (рис. 1).

Стратиграфічні і планіграфічні спостереження

Насип споруджувався не менше, ніж у п'ять етапів, і був рештками стратифікованого кургану. У північно-західному секторі, ближче до центру, відзначалося найбільш щільне скупчення чорноземно-супіщаного ґрунту, розташоване за 4,5 — 6,5 м від УЦ (кут 225°) на рівні похованого горизонту (рис. 1: насип I). Окреслений у плані первинний насип I був влаштований над краєм схилу тераси пізньоенеолітичним населенням у зв'язку зі здійсненням дитячого поховання 11 (рис. 1: п. 11). Діаметр такого кургану міг становити близько 2 м, а висота — не більше 0,2 м.

Наступний етап спорудження насипу був пов'язаний зі впуском край східної поли первинного кургану ранньоямного поховання 10, чиє перекриття з гранітних плит перекирило східну та південно-східну поли маленького пізньоенеолітичного насипу (рис. 1: п. 10). Над ямним похованням влаштовано невеликий за діаметром, проте вищий насип II (діаметр — 4 м, висота — 0,4 м) (рис. 1: насип II). До південно-східної його поли через певний час було впущене дитяче пізньоямне поховання 2, перекрите масивною плитою-стелою (рис. 1: п. 2; 9). У зв'язку з його влаштуванням насип був істотно підсипаний з використанням поверхневого чорноземного ґрунту, отримавши округлі обриси і діаметр 9,5 x 10,5 м та висоту 0,6 — 0,7 м (рис. 1: насип III).

Черговий етап спорудження кургану був пов'язаний зі влаштуванням у його північно-східному секторі катакомбних поховань 9 та 12 (рис. 1: пп. 9, 12). З їх впуском курган у два етапи підсипався чорноземом з використанням супіщаного ґрунту і материкового піску, спочатку утворивши насип IV діаметром 12 x 13 м (рис. 1: насип IV), а з появою поховання 9 — насип V (рис. 1: насип V) діаметром 12,5 x 14 м. На поверхні цих підсипок були помітні сліди розгортання викидів з катакомб. Висота такого насипу становила 0,7 — 0,9 м. З одним із катакомбних поховань може бути пов'язана знахідка гранітного каменю (рис. 1: кам. 1) — маркера наявності захоронення. Проте через переміщення внаслідок оранки пов'язати його з конкретним комплексом не вдалося. До південно-східної поли насипу V було здійснене бабинське захоронення 7 (рис. 1: п. 7).

У центрі насипу V у пізньому бронзовому віці було влаштоване зрубне підзахоронення — поховання 1 (рис. 1: п. 1), яке й завершило використання кургану в якості поховальної споруди, за винятком появи через 3,3 тис. років присадибного некрополю українських переселенців XVIII — початку XIX ст. Зауважимо, що зі

впуском зрубного поховання курган, вірогідно, міг підсипатися (рис. 1: насип V), отримавши реконструйовані обриси у межах 14 – 15 м в діаметрі та 0,9 – 1,2 м за висотою.

Наприкінці Нового і на початку Новітнього часу вздовж східної поли кургану виникло невелике присадибне кладовище з 8-ми поховань (рис. 1: пп. 3 – 4, 6, 8 – 9, 13 – 15), яке розташовувалося скривленим рядком завдовжки 12 м у меридіональному напрямку [24, арк. 9 – 27].

Зазначимо також, що південно-західний сектор кургану був зруйнований влаштуванням тут житлово-господарських об'єктів першопоселенців хутора Ємці кінця XVIII ст. (рис. 1: ж. 1, я. 1, вогн. 1), які, в свою чергу, зазнали руйнувань від діяльності новітньої господини мешканців села Ємці (рис. 1: я. 2, перекопи). Південна чверть кургану була знищена будівництвом садиби, від якої збереглися перекопи господарських ям, котловани заглибин, погребів та основи хати, знесеної 2011 р. (рис. 1: котловани, погріб).

У кургані досліджено 16 поховань, 2 ями, рештки житла, вогнище, поховання тварин Нової та Новітньої епох, а також простежені заглибини від погребів, котлованів господарських приміщень садиби XX ст. Суто історичні об'єкти, як і поховання присадибного кладовища ємцівських першопоселенців, у цій роботі не розглядаються.

Поховання 1 (зрубне, впускне) влаштоване за 1,2 м на північний-захід (кут 290°), на глибині 0,4 м від УЦ (рис. 1: п. 1). Здійснене з поверхні насипу V, досліджувалося з глибини 0,2 м (рис. 2, 1). Виявлене за скупченням розтягнутих оранкою кісток, що залягали здебільшого поверх плити перекриття ямного поховання 2.

Містилося в ямі прямокутної в плані форми розмірами – 0,8 x 1,15 м (площа – бл. $0,9 \text{ м}^2$), зорієнтованій довшою віссю з південного сходу на північний захід. Стінки в основі прямовисні, дно вирівняне, у північно-західному куті – спиралося на гранітну плиту перекриття ямного поховання (рис. 2, 2).

Частина скелету знищена розорюванням. Недоторкано збереглася у рештках ями ліва плечова кістка, нижня частина скелету – основа хребта, кістки тазу і нижніх кінцівок (рис. 2, 1). За їх положенням встановлена позиція похованого – чоловіка у віці 45 – 50 років: скорчено на лівому боці, з нерівномірно підігнутими ногами під кутом $22 - 40^\circ$.

Кістки скелету були засипані попелястим зволеним супіском. В оголів'ї відзначено кілька вуглин. Речових знахідок не виявлено.

Поховання – рештки інгумації – єдине з числа збережених впускних захо-ронень зрубного населення в насипу кургана, влаштованих племенами пізнього бронзового віку.

Поховання 2 (пізньоямне, основне для насипу III) досліджувалося за 2,1 м на північний захід (кут 311°), на глибині 1,2 м від УЦ (рис. 1: п. 2). Впущене дещо вище рівня стародавньої похованої поверхні край південно-східної поли насипу II, досліджувалося з 0,25 м від УЦ.

Для спорудження овальної в плані ями заплічків у полі насипу II була здійснена неглибока вибірка дерну (0,2 м) розміром 1,6 x 1,8 м і площею $2,2 \text{ м}^2$, зорієнтована за довшою широтною віссю. Посеред неї, за 0,2 м від рівня залягання похованого чорнозему, була влаштована прямокутна в плані, зі скругленими кутами, матерікова яма з вертикальними рівними стінками завглибшки 1,2 м від УЦ. Її розміри становили $0,72 \times 1,2 \text{ м}$, відносна глибина від рівня заплічок – 0,7 м, площа – більше $0,8 \text{ м}^2$. Яма була зорієнтована за тією ж широтною віссю.

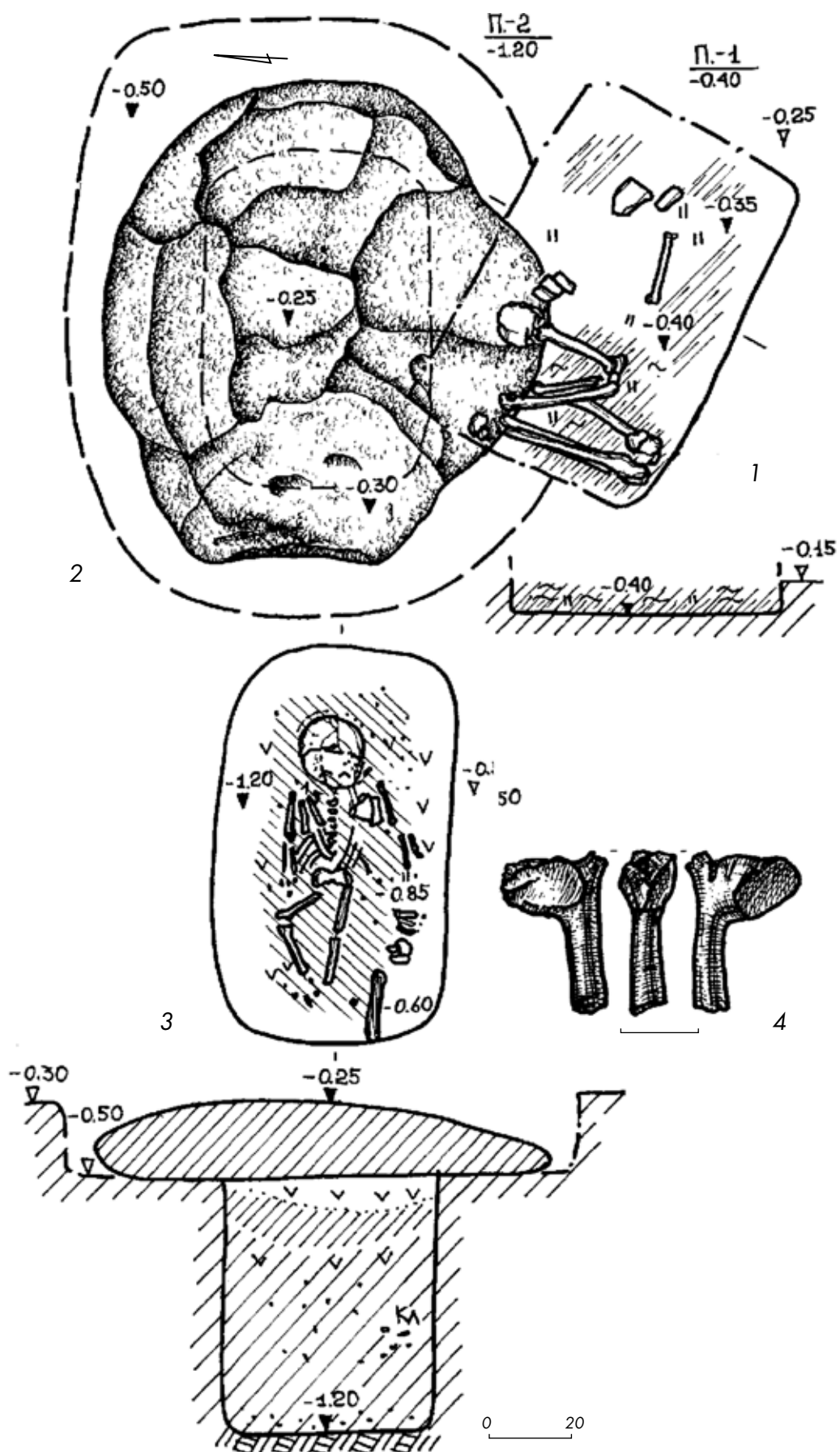

Рис. 2. Ємці. Курган I. Поховання 1 – 3. Плани і перетини (1 – 2). Знахідка. Кістка (4)

Заповнення супіщане щільне, перекрите зверху чорноземом і прошарком деревного тліну, нижче — рештками зотлілих поперечних жердин від основи плити-накатника. В нижчій частині заповнення залягав супіщанистий ґрунт з окремими вуглинами і крупинками крейди. Вирівняне дно знаходилося у масиві материкового піску (рис. 2, 3).

Яма перекривалася на рівні основи заплічок масивною сірогранітною плитою стелоподібних обрисів, поверхня якої залягала на глибині 0,2 — 0,3 м від УЦ. Плита всуціль перекривала поховальну яму. Її розміри становили: висота — 1,46 м, ширина — 1,34 м, товщина — 0,12 — 0,25 м. Вона мала форму примітивної стели архаїчних обрисів з ледь виділеним «широким» виступом голови (в основі — 0,9 м, висота 0,2 — 0,3 м), розширенням умовних плечей (1,34 м), звуженням до підрівняної сколотої основи (0,65 м). Поверхня плити, що походила з поверхневих відслонень виходів граніту на берегах Дніпра, була сформована ударами обуха сокири-молота й місцями осипалася. За формою, ця мегалітична деталь перекриття, укладена головним виступом на схід, належить до стел типу II-Г (рис. 2, 2), за Є. Ю. Новицьким [19, с. 22, табл. I]. Датування подібних витворів монументальної скульптури доби раннього металу розглядають у межах XXV — XXII ст. до н. е. [19, с. 36, табл. II]. Вірогідно, стела, що знаходилася на насипу II, була перевикористаною у пізньоямному обряді.

Посеред ями знаходився скелет дитини у віці близько 1 року. За виявленими кістковими рештками, остання була викладена випростано на спині, головою на захід. Руки знаходилися вздовж тулуба, права — вздовж тіла, ліва — дещо відкинута від тулуба, з кистями, звернутими до дна ями. Права нога була підігнутою (104°), ліва лежала випростано, стопи — зведені (рис. 2, 3).

Дитина вкладалася на підпрямокутну ділянку підстилки з рослинно-текстильних решток завтовшки 1 — 2 мм розміром 0,5 x 0,95 м. Поверх підстилки і навколо розвалу черепа, кісток тазу, кистей та ніг відзначалися сліди посипання вохрою яскравого темно-червоного кольору, в т. ч. дрібними кульками фарби, сформованими із залученням порошку із подрібненого залізистого кварциту. Над ключицею правого плеча дитини знаходився розвал найпростішої молоточкоподібної кістяної шпильки.

Знахідка. Уламок верхньої частини молоточкоподібної шпильки, виготовленої з кістки зайця-?, з характерними виступами розширення збоку. Зберігся один з виступів. Розміри уламка: висота — 1,9 см, ширина — 1,3 см, товщина — 0,8 см, діаметр кістки-стрижня в основі — 0,3 x 0,4 см (рис. 2, 4).

Поховання віднесене до початку поширення пізньоямних старожитностей. Позиція юного небіжчика на спині головою на захід, влаштування його поховання у центрі спорудженого кургану, вказують саме на пізньоямну добу появи такого захоронення, з яким пов'язується спорудження насипу III.

Поховання 7 (бабинське, впускне) виявлене за 4,6 м на південний схід (кут 136°) на глибині 1 м від УЦ (рис. 1: п. 7). Влаштоване з рівня стародавньої поверхні край поли насипу V; досліджувалося з глибини 0,9 м від УЦ (рис. 3, 1).

Це — овальна в плані, дещо видовжена за обрисами яма, доведена до материка, з вертикальними стінками в основі і вирівняним дном. Її розміри на рівні виявлення і по дну — 0,5 x 0,9 м (площа — бл. 0,4 м²). Зорієнтована у напрямку — північний захід-північ — південний схід-південь. Заповнення коричнювате чорносупіщане однорідне, перебите кротовинами, з дрібними кісточками та уламками черепа маленької дитини, а також кількома шматочками крейдянистого супіску. Яма заглиблена в материк (до 1 м УЦ).

Розглядається як рештки бабинського дитячого поховання, влаштованого у невеликому підбої, основою якого й є рештки дослідженої ями.

Поховання 9 (катакомбне, основне для насипу V) відкрите за 5,3 м на північний схід (кут 43°) на глибині 2,5 м від УЦ (рис. 1: п. 9). Впущене з рівня північної — північно-східної поли насипу IV; досліджувалося з глибини 1,5 м від УЦ.

Поховальна споруда, у вигляді близької до сегменту овалу в плані вхідної і бобо-подібної поховальної камер, без дромосу, з допоміжною сходинкою від входу, була спрямована віссю симетрії у майже широтному напрямку, камера — зорієнтована з північного заходу на південний схід (рис. 3, 2). Загальна площа — бл. 3,8 м².

Вхід був сегментно-овальним в основі за формою, з вузьким уступом допоміжної сходинки (0,2 x 1,1 м, глибина 2 м від УЦ) зі східного боку, знаходився на рівнях 1,65 — 1,8 м від УЦ, тобто, був похилим донизу, з перепадом у 0,15 м, мав розміри — 0,9 x 1 м. Простежений у материк у глибини 1,5 м від УЦ. Вхідна заглибина, вірогідно, певним чином перекривала поховальну камеру з північно-східного боку, утворюючи прохід завширки 1,05 — 1,3 м. Заповнення входу складалося з супіщаного сіро-коричневого ґрунту з домішками материкового піску. Уступи сходинки до катакомби не перевищували за висотою 0,5 — 0,7 м.

Поховальна камера мала видовжену, майже бобоподібну в плані форму, зі скругленими кутами. Її материкове дно було рівним, завглибшки 2,5 м від УЦ. Розміри камери по дну становили — 1,45 x 2,2 м. Стінки звужувалися до основи, висота простежена на 1 м, отже, була не меншою за 1,3 м. Заповнення камери — сіро-чорне супіщане, у верхній частині з дернинами від провалу склепіння й осування поверхневого шару насипу, в основі — супіщано-материкове, від руйнування стінок і склепіння, без решток закладу. Посеред камери в анатомічному порядку знаходився скелет літньої людини з яскраво вираженими чоловічими ознаками, у віці 50 — 60 років, зростом 166 — 168 см. Положення небіжчика традиційне для подібних поховань — на спині, з розворотом голови на південний схід (до входу), руки — вздовж тулуба, зігнуті в ліктях і складені на животі, ноги підігнуті в колінах (100°), стопи зігнуті та впиралися у західну стінку камери і зведені (рис. 3, 2).

Череп лежав на зотлілих рештках (товщина 1 см) прямокутної в плані подушечки розміром 18 x 42 см. Остання була вкрита рештками шкіряного тліну. Її повстяно-рослинне наповнення майже повністю зотліло. Похований вкладався на текстильну підстилку рослинного походження, сліди якої простежені у вигляді підпрямокутної плями розміром 0,8 x 1,9 м (посередині дна камери). На підстилці знаходилися скупчення вохристої фарби темно-червоного кольору, кілька вуглинок від горіння стебел трави. Лобова частина черепа, кисті рук і злегка стоп ніг зберігали сліди всипання вохристою фарбою темно-червоного кольору. За тазом небіжчика таке посипання утворювало дві округлі невеликі плями завтовшки 0,5 — 1 мм розмірами бл. 8 x 10 см. Біля ніг із західного боку знаходилася пара крупних грудочок крейди.

Знахідка. У північно-східній стінці камери (в кротовині) знаходилися рештки розвалу мископодібної приземистої посудини з виділеним і потовщеним вінцем (рис. 3, 3), виготовленої з пластичної масткої остеокерамічної маси фіолетово-сірого кольору, встановленої на материкове дно. Посудину від тім'яної частини черепа дещо відсунув на 0,2 — 0,3 м землерий. Це була низька миска з потовщеним вінцем, шийкою, незначно ввігнутою досередини, опуклими боками, корпус якої від розповзання був стягнутий 4-ма горизонтальними витками подвійного шнура. Висота посудини не перевищувала 6,5 см, діаметр її вінця становив 15,2 см, діаметр корпуса — 16,2

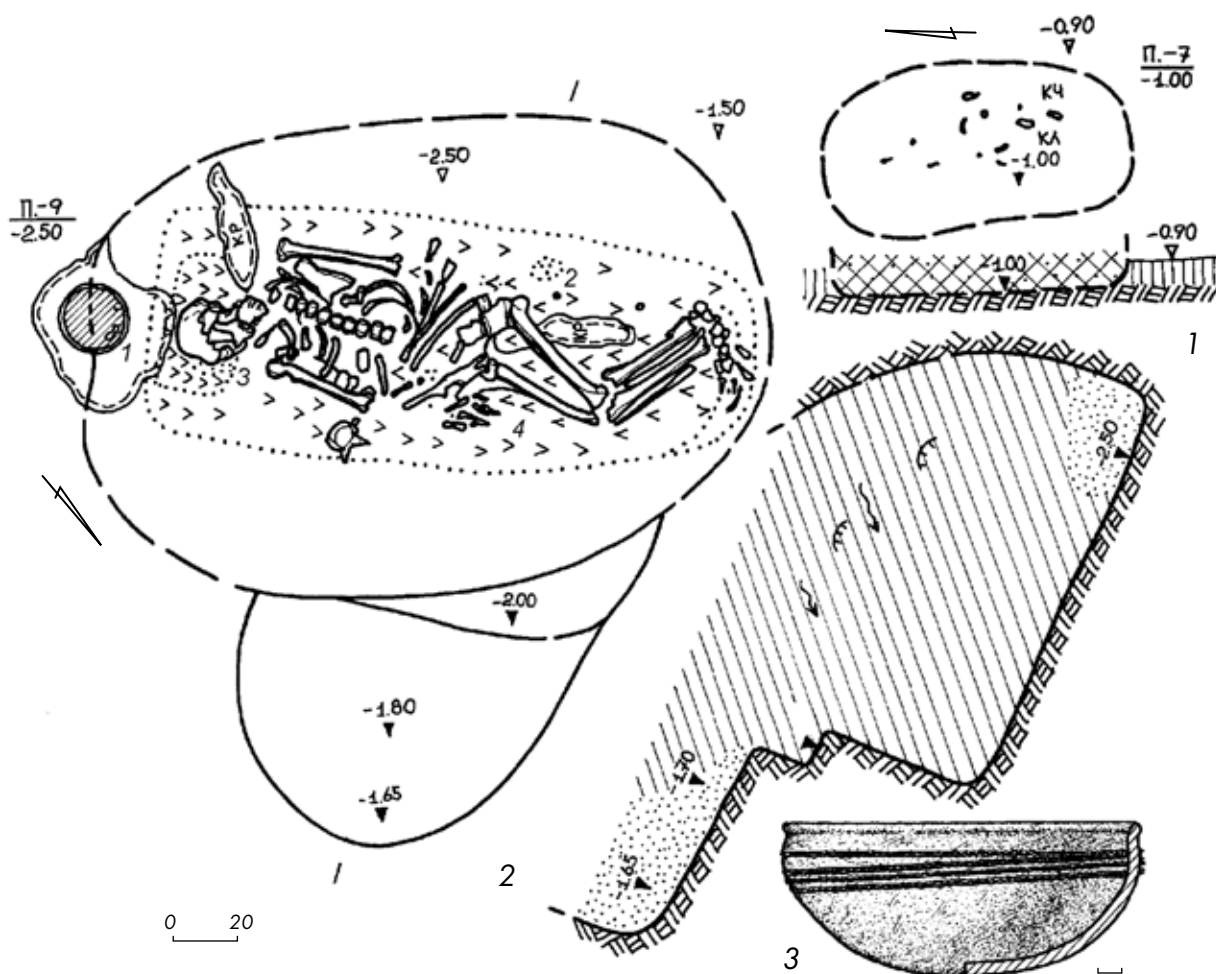

Рис. 3. Ємці. Курган I. Поховання 7 (1) і 9 (2). Плани та перетини.
Посудина з остеокерамічної маси (3)

см, товщина стінок — 1,3 — 1,4 см. Внутрішню поверхню стінок вкривав тонкий (1 — 2 мм) шар висохлого крейдового розчину з домішками. За наявності шкіряного тліну, складалося враження, що посудина була обмотана знизу тонким шматком шкіри з використанням шнура від просочування рідини і деформації стінок.

Захоронення належить до кола старожитностей донецької катакомбної культури. З його влаштуванням пов'язане підсіпання насипу IV дослідженого кургану та спорудження чергового насипу V.

Поховання 10 (ранньоямне, основне для насипу II) виявлене за 3,3 м на північний захід (кут 315°), на глибині 1,1 м від УЦ (рис. 1: п. 10). Влаштоване з рівня стародавньої похованої поверхні край південно-східної поли насипу I, досліджувалося з глибини 0,55 — 0,7 м від УЦ. Для влаштування поховання на рівні похованого ґрунту (глибина 0,7 — 0,8 м від УЦ) була здійснена вибірка в дерні у вигляді заплічків завглибшки 3 — 10 см, зорієнтована за довшою віссю у широтному напрямку. Її розміри становили 1,6 x 2 м, площа — 3,2 м². Заплічки, заповнені щільним сіро-чорним чорноземом, на дні в основі збереглися відбитки встилання поверхні після спорудження перекриття тонкими матами зі стеблин болотяних рослин (рогоз), спрямованими у широтному напрямку (рис. 4).

Перекриття захоронення з сірогранітних стелоподібних брил — близьке за типом до каїрни [20, с. 111, мал. 1] — було влаштоване у центрі заплічок над похо-

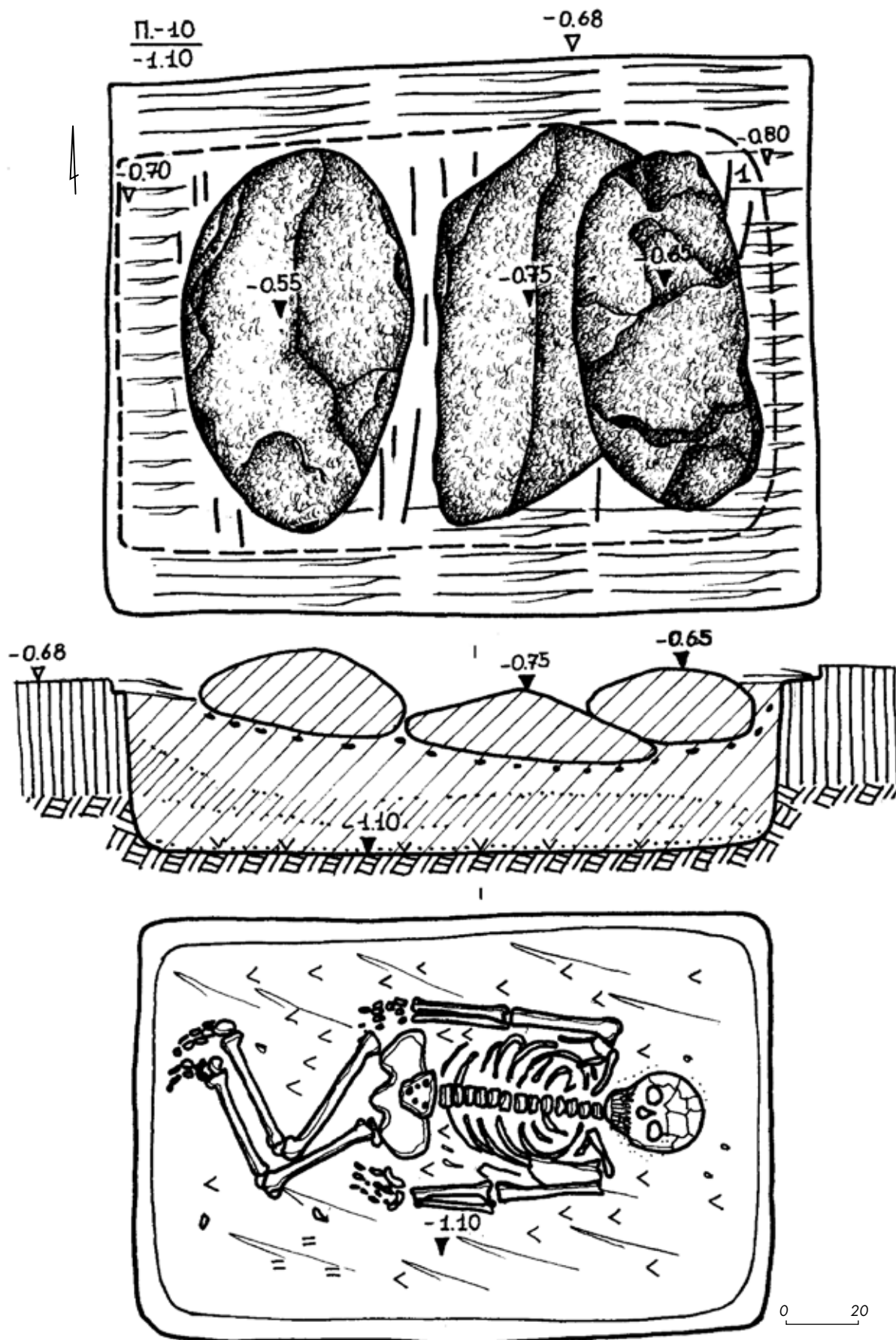

Рис. 4. Ємці. Курган I. Поховання 10. План та перетин

Рис. 5. Ємці. Курган I. Поховання 10. Перекриття. З північного сходу

вальною ямою. Вона складалася з трьох сплюснених в основі плит, дві з яких мали видовжено-овальну форму, одна, розміщена в центрі, — стелоподібну, зі своєрідним виступом голови. Друга з плит на третину перекривалася третьою (рис. 4; 5). Всі вони утворювали підпрямокутних обрисів перекриття поховання (1,1 x 1,65 м). Верхні відмітки глибини залягання плит знаходилися на рівнях 0,55 — 0,65 м від УЦ, нижні — переважно 0,8 — 0,9 м, з просівом у центрі. Загальне спрямування такого перекриття збігалось з широтним напрямком.

Свого часу перекриття трималося на поперечно викладених поверх ями жердинах завтовшки 3 — 5 см. Дерев'яні елементи конструкції простежені у верхній частині заповнення і вздовж країв ями (3 — 5 см). Жердини викладалися на відстані 5, а то і 10 см одна від одної, і перекривалися матом з рогозу.

Наведемо опис трьох стелоподібних плит перекриття. Перша з них (із заходу на схід) — видовженої овальної форми, з рівномірно скругленими потоншеними краями, що зберігали сліди оббивання обухом важкого знаряддя. Зовнішній бік плити мав своєрідне ребро (на два скати), зворотний — був плоским. Розміри плити: висота — 112 см; ширина — 63 см, товщина — 23 — 25 см. Плита має відповідність за обрисами стелам типу III-B, за Є. Ю. Новицьким, до речі, хронологія поширення яких лежить у межах XXV — XXII ст. до н. е. [19, сс. 24, 36, табл. I].

Друга — напівскругленої видовженої форми, з потоншеними краями, мала лише з одного із боків сліди оббивання, а зверху — природно утворений загострений виступ на кшталт голови в архаїчних стел. Зовнішній бік плити був реберчастий (на два невисокі скати), зворотний — плоский. Розміри природної плити, взятої з поверхневих відслонень граніту, становили: висота — 116 см; ширина — 70 см, товщина — 20 см. Плита має схожість зі стелами типу II-B, за Є. Ю. Новицьким, побутування яких для Північно-Західного Причорномор'я припадає на XXX — XXV ст. до н. е. [19, сс. 23, 36, табл. I, II].

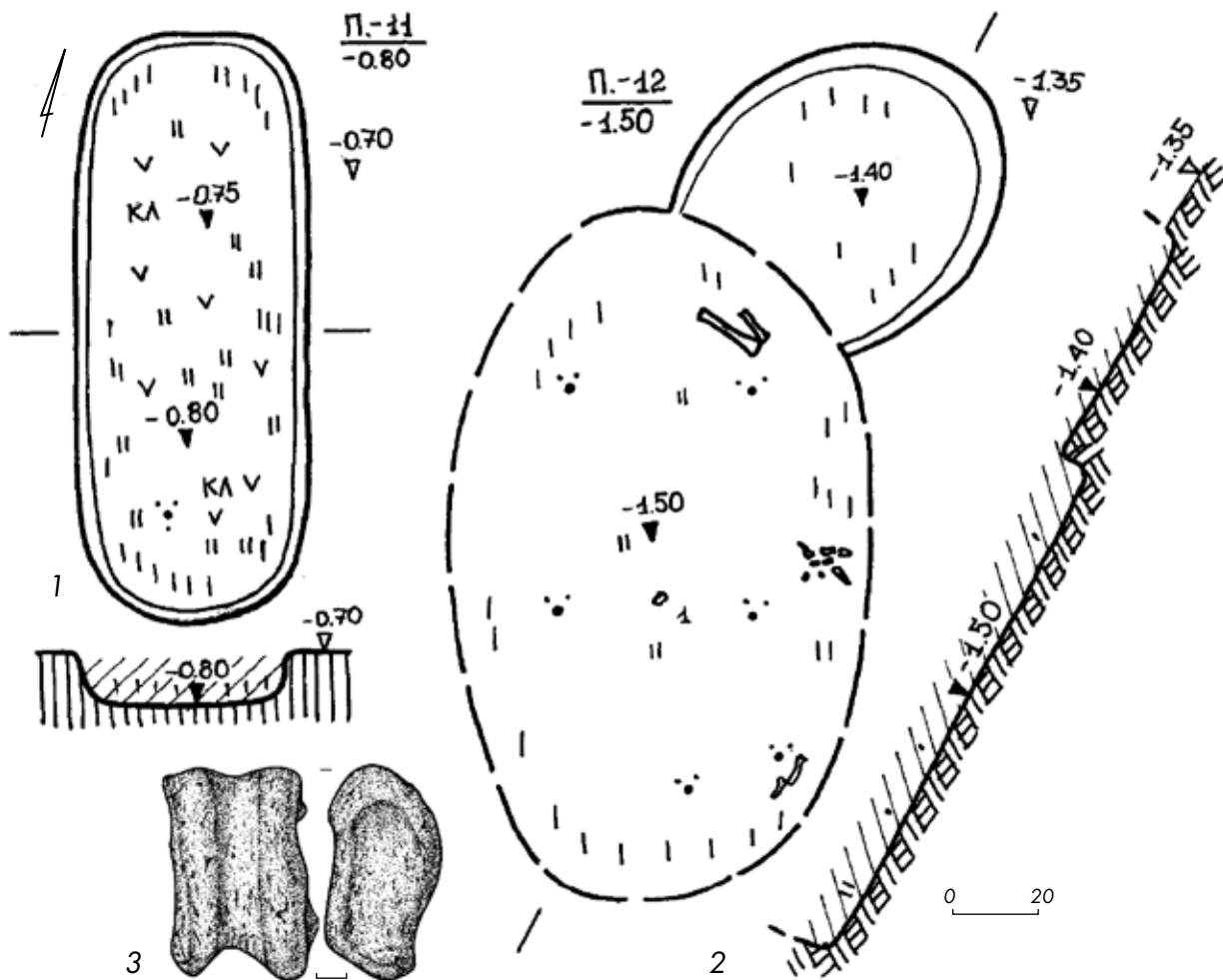

Рис. 6. Ємці. Курган I. Поховання 11 (1) і 12 (2).
Плани і перетини. Астрагал, кістка (3)

Третя плита — також овальної форми, з нерівномірно скругленими, дещо потоншеними краями, зі слідами оббивання. Загальні її обриси наближалися до «стопоподібних», тобто мали незначне розширення в основі. Зовнішній і зворотний боки були порівняно плоскими. Розміри плити: висота — 104 см; ширина — 41 — 50 см, товщина — 22 см. Плита подібна до вже названих стел типу III-B, за Є. Ю. Новицьким, з хронологією поширення — XXV — XXII ст. до н. е. [19, сс. 24, 36, табл. I, II].

Під рештками перекриття розміщувалася неглибока поховальна яма прямокутної в плані форми з ледь скругленими кутами, розміщена в орієнтації заплічок. Рівні стінки ями дещо звужувалися до вирівняного горизонтально дна. Розміри ями по верху — 1,23 x 1,82 м, по дну — 1,1 x 1,75 м, глибина — 1,1 м від УЦ або 0,4 м від рівня заплічок, площа — 2,1 м² (рис. 4). Яма була заповнена сіро-чорним супіщаним чорноземом, зі слідами зотлілої органіки зверху та рештками жердин основи перекриття.

Посеред ями в анатомічному порядку знаходився скелет молодого чоловіка у віці 18 — 20 років, зростом 162 — 164 см. Похований був викладений ближче до північної стінки випростано на спині горілиць, руки вздовж тулуба, з кистю лівої, дещо відведеної від тазу. Ноги підігнуті в колінах і завалилися вправо (у південний бік). Небіжчик лежав на рослинній підстилці, в основі якої знаходився тонкий шар стебел рогозу, викладених за діагоналлю ями, котрий вкривали рештки підстилки

з текстилю невизначеного типу. Шматок тканини перекривав серединну смугу на дні ями, розмірами 0,8 x 1,5 м. Навкруги і на поверхні черепа, на кістках тазу і стоп ніг відзначені сліди посипання вохрою темно-червоного кольору, з наявністю невеликої цяточки яскраво-червоної вохри на кістках лобного відділу. Справа від кісток ніг на дні знаходилася пара вуглин.

Поховання віднесене до фіналу ранньоямного часу. Про це промовисто свідчили влаштування перекриття зі стелоподібних плит, позиція небіжчика на спині головою на схід з підігнутими ногами, а також його захоронення під насипом II «вторинного» кургану, до поли якого впущене пізньоямне дитяче поховання 2.

Поховання 11 (пізньоенеолітичне, основне) відкрите за 5,1 м на північний-захід (кут 311°), на глибині 0,8 м від УЦ (рис. 1: п. 11). Здійснене з рівня стародавньої денної поверхні посеред первинного насипу I; досліджувалося з глибини 0,7 м від УЦ.

Займало видовжену підпрямокутну зі скругленими кутами яму, влаштовану в похованому чорноземі завглибшки лише 0,1 м, стінки якої дещо звужувалися до рівного дна. Її розміри на рівні виявлення — 0,5 — 0,53 x 1,37 м, по дну — 0,45 — 0,50 x 1,3 м (площа — бл. 0,5 м²). Яма зорієнтована за довшою віссю з північного заходу на південний схід. Заповнення перемішане сіро-коричневе супіщане, зі слідами вуглин від горіння трави, перепалених кісток, з численними вкрапленнями мінералізації рослинності та «білих волосків». Яма незначно заглиблювалася у похований ґрунт і, вочевидь, призначалася для дитини (рис. 6, 1). На дні, ближче до центру, містилися сліди рослинного тліну від підстилки, кілька дрібних уламків кісток маленької дитини, з південного боку — крупинка вохри рожево-червоного кольору. Гіпотетично, можна припустити північно-західну орієнтацію небіжчика, викладеного у випростаній позі. Поховання належить до числа захоронень пізньоенеолітичного населення — носіїв постмаріупольської (квітнянської) культури [21, сс. 16 — 23]. З ним пов'язується спорудження насипу I дослідженого кургану.

Поховання 12 (катакомбне, основне для насипу IV) виявлене за 4,1 м на північний схід (кут 53°) на глибині 1,5 м від УЦ (рис. 1: п. 12). Впущене з рівня стародавньої похованої поверхні біля північно-східної поли насипу III; досліджувалося з глибини 1,35 м від УЦ. Поховальна споруда, у вигляді напівовальної в плані вхідної ями й овальної за формою поховальної камери, без дромосу, була спрямована віссю симетрії з північного сходу на південний захід, камера зорієнтована у меридіональному напрямку (рис. 6, 2). Загальна площа — 1,9 м².

Вхід був напівовальним в основі за формою, дещо видовженим, вірогідно, звужувався донизу, з розмірами на рівні виявлення — 0,6 x 0,65 м, по дну — 0,54 x 0,56 м. Простежений у материк, на глибині 1,4 м від УЦ. Вхідний колодязь з північно-східного боку прилягав, незначно перекриваючи, східну ділянку спрямованої стінки камери. Заповнення складалося з сіро-чорного супіску, перемішаного з материком, в основі містилися білі рештки випадіння мінералізації рослинності. Лаз до камери виявився типовим для катакомбних поховань Нижнього Прип'ялля [15, с. 340] — в основі бл. 0,5 м. Уступ-сходина до катакомби не перевищувала за висотою 10 см (рис. 6: 2).

Поховальна камера мала видовжено-овальну в плані форму. Її материкове дно було рівним — завглибшки 1,5 м від УЦ. Розміри по дну становили — 0,8 — 1 x 1,6 м. Стінки звужувалися в основі, дані про висоту не отримані. Заповнення сіро-коричневе супіщане з материковим піском, осунутим зі стінок і склепіння, без решток закладу. Під східною стінкою камери та біля входу лежали окремі, роз-

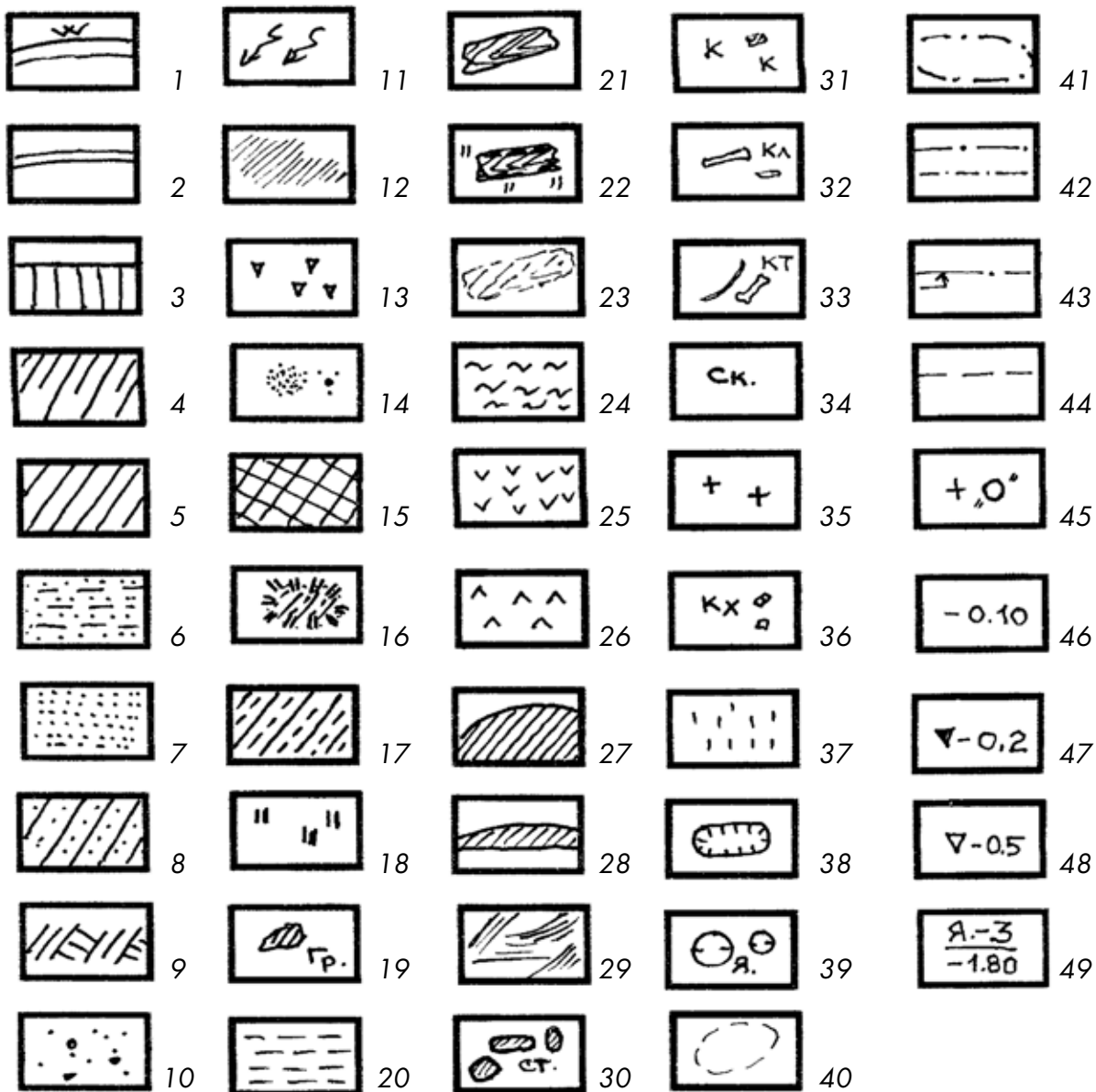

Рис. 7. Умовні позначення

1 – дерен; 2 – орний шар; 3 – похований ґрунт; 4 – чорноземне заповнення; 5 – інтенсивно чорний чорнозем; 6 – суглинок; 7 – пісок; 8 – супісок; 9 – материк; 10 – крейда; 11 – затьоки, осування; 12 – попіл; 13 – кальциновані кістки; 14 – вохра; 15 – мішаний ґрунт, перекопи; 16 – рештки вогнищ; 17 – випалені ділянки; 18 – вуглини; 19 – гранітні брили; 20 – глина; 21 – дерево; 22 – обгоріле дерево; 23 – сліди дерева; 24 – кора в перетині; 25 – рослинний і деревний тлін; 26 – шкіряний і текстильний тлін; 27 – викиди в плані; 28 – викиди в перетині; 29 – рештки очерету, рогозу; 30 – стели; 31 – фрагменти кераміки; 32 – кістки людини; 33 – кістки тварин; 34 – скло; 35 – кремені; 36 – уламки кахлів; 37 – білі кальциновані включення; 38 – сучасні ями; 39 – ями та ямки; 40 – невидимі контури; 41 – реконструйовані обриси; 42 – зафіксовані профілі; 43 – напрямок фіксації; 44 – межі траншей; 45 – умовні центри, «нулі»; 46 – покажчики глибин; 47 – глибина від рівня умовного центру; 48 – глибина від рівня виявлення і від дна; 49 – позначення і глибини об'єктів

несені землеріями, кістки скелету чоловіка у віці бл. 40 років (передпліччя руки, уламки ребер та фаланги пальців рук і ніг). Положення не встановлене. По краях на дні камери відзначені кілька вуглин і крупинки вохри темно-червоного кольору.

Знахідка. У центрі камери виявлений великий астрагал — таранна кістка молодої особини бика свійського, розміром 3,2 x 4,5 x 6,5 см (рис. 6, 3).

Поховання, вірогідно, належить до кола старожитностей донецької катакомбної культури. З ним пов'язується влаштування насипу IV кургану та сліди натопту викиду на північний схід від захоронення, що лежали на поверхні насипу III (рис. 1).

Камінь 1 (катакомбний-?), що міг маркірувати місцезнаходження камери захоронення (рис. 1: кам. 1) [15, с. 343]. Виявлений за 9,6 м на південний захід (кут 232°), на глибині 0,6 м від УЦ. Залягав у масиві насипу V в основі орного шару. Слідів ями не простежено. Розміри сірогранітного каменю підкубічних обрисів зі рваними краями — 0,22 x 0,26 x 0,2 м, маса — близько 25 кг. Камінь міг належати до засобів опорядкування входу (місця позначення вхідної ями, дромосу чи камери) катакомбного поховання і був перетягнутий оранкою з північно-східного схилу кургану — від катакомбних могил 9 або 12.

Таким чином, у кургані I на околиці кол. с. Ємці досліджено 16 поховань (енеолітичне, ранньоямне, пізньоямне, 2 катакомбних донецьких, бабинське, зрубне і, можливо, рештки ще одного, зруйнованого пізньою ямою; 8 — українського населення Нового часу, а також поховання тварини Новітньої доби). Виявлені також рештки 3-х житлово-господарських об'єктів XVIII ст. (житла, ями та решток вогнища), яма і перекоп ХХ ст. На південній полі кургану збереглися заглибини знесених будівель сільської садиби: погреб, господарської будівлі та котловану від вибирання ґрунту (рис. 1).

Отже, внаслідок проведення науково-рятівних досліджень кургану на околиці кол. с. Ємці виявлені рештки кількох поховальних комплексів, два з яких для мікрорегіону і пони́ззя Псла є унікальними. Один з них (пізньоямне поховання 2 під перекриттям-стелою) поки-що виступає єдиним такого типу захороненням серед старожитностей Полтавщини. Лише двічі у регіоні виявлялися ранньоямні поховання з перекриттям типу каїрни [22, сс. 1, 4 с. обкл.]. Тому мегалітичні деталі архаїчних гробниць доби раннього металу були повною мірою музеєфікованими.

Викликає інтерес й катакомбне поховання 9, в якому вперше для теренів краю виявлені залишки ліпної посудини з остеокерамічної маси сіро-фіолетового кольору. Щодо цієї посудини отримані дані про її форму, орнаментацию та призначення.

Бібліографія

1. Супруненко О. Б. Старожитності околиць Комсомольська / О. Б. Супруненко, І. М. Кулатова, К. М. Мироненко // АЛЛУ. — Полтава : Археологія, 2004. — № 1 — 2 (13 — 14). — С. 5 — 45.

2. Супруненко О. Б. Нові археологічні дослідження на Кременчуччині / О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк. — К. — Полтава : Техсервіс, Археологія, 2006. — 146 с.

3. Супруненко О. Б. Пам'ятки археології території Галещинського родовища залізистих кварцитів на Полтавщині / О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк. — К. — Полтава : Дивосвіт, 2007. — 38 с., 2 іл.

4. Супруненко О. Б. Розвідки в пони́ззях Сухого Кобелячка і Псла / О. Б. Супруненко, К. М. Мироненко, В. В. Лямкін та ін. // АЛЛУ. — Полтава : Археологія, 2008. — № 1 — 2 (23 — 24). — С. 89 — 93.

5. Супруненко О. Б. Пам'ятки археології пониззя Сухого Кобелячка на Полтавщині / О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк // Старожитності околиць Комсомольська : Част. VII. — К. — Полтава : Дивосвіт, 2009. — 104 с.

6. Супруненко О. Б. Старожитності околиць Комсомольська / О. Б. Супруненко, І. М. Кулатова, К. М. Мироненко та ін. // Старожитності околиць Комсомольська : Част. I. — Вид. 2-е, доп. — К. — Полтава : Гротеск, Археологія, 2005. — 140 с.

7. Кулатова І. М. Рештки пізньоскіфського поховання у лівобережному Припсіллі / І. М. Кулатова, С. А. Скорий, О. Б. Супруненко // Старожитності Лівобережного Подніпров'я. — К. — Полтава : Гротеск, 2011. — Вип. 2. — С. 79 — 94.

8. Кулатова І. М. Сарматські поховання в курганах поряд із Єристівським кар'єром / І. М. Кулатова // Свічадо Придніпров'я : Краєзнавчий альманах. — Комсомольськ : Вид-во «Argiogr print», 2011. — Кн. VI — VII. — С. 59 — 67.

9. Супруненко О. Б. Дослідження чорноліських старожитностей на півдні Полтавщини / О. Б. Супруненко, І. М. Кулатова, В. В. Шерстюк // Древности Восточной Европы : сб. науч. тр. к 90-летию Б. А. Шрамко. — Харьков : Гротеск, 2011. — С. 290 — 303.

10. Супруненко О. Б. Дослідження курганів на Нижньому Пслі / О. Б. Супруненко, С. А. Скорий, В. В. Шерстюк // АДУ. — 2010. — К. — Полтава : Археологія, Гротеск, 2011. — С. 333 — 335.

11. Супруненко О. Б. Унікальний поховальний комплекс початку гунського часу в кургані в околицях Комсомольська / О. Б. Супруненко, В. В. Лямкін, О. В. Сидоренко // Археологія : від джерел до реконструкції. (Археологія та стародавня історія України : вип. 5). — К. : ПП «Дніпрокварц», 2011. — С. 168 — 176.

12. Скорий С. Кургани скіфського часу на території Єристівського кар'єру в околицях Комсомольська / С. Скорий, О. Супруненко // Полтавський краєзнавчий музей : зб. наук. ст. : Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава : Дивосвіт, 2013. — Вип. VIII. — С. 146 — 170.

13. Старожитності Кременчука : Археологічні пам'ятки території та округи міста / [упор. О. Б. Супруненко, І. М. Кулатова, К. М. Мироненко та ін.]. — Полтава — Кременчук : Археологія, 2004. — 160 с., 4 іл.

14. Супруненко О. Б. Археологічні пам'ятки на території Комсомольської міської ради / О. Б. Супруненко // Звід пам'яток історії та культури України : Полтавська область. Комсомольська міська рада. — К. — Полтава : Полтав. літератор, 2008. — С. 16 — 40.

15. Супруненко О. Б. Кургани Нижнього Припсілля / О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк. — К. : Гротеск, 2011. — 472 с., 24 іл.

16. Супруненко О. Б. Петрашівський курган доби енеоліту — бронзового віку / О. Б. Супруненко. — К. : ЦП НАНУ і УТОПІК, 2012. — 128 с., 8 іл.

17. Супруненко О. Б. Звіт про дослідження кургану у кол. с. Ємці Пришибської сільської ради Кременчуцького р-ну Полтавської обл. у 2014 р. / О. Б. Супруненко // НА ЦОДПА. — Ф. е. — спр. 731. — 81 арк.

18. Кулатова І. М. Скансен Комсомольського історико-краєзнавчого музею «Святині» / І. М. Кулатова, В. В. Лямкін // Звід пам'яток історії та культури України : Полтавська область. Комсомольська міська рада. — К. — Полтава : Полтав. літератор, 2008. — С. 16 — 40.

19. Новицкий Е. Ю. Монументальная скульптура древнейших земледельцев и скотоводов Северо-Западного Причерноморья / Е. Ю. Новицкий // Вестник Одесского охранного археологического центра. — Одесса, 1990. — Вып. II. — 184 с.

20. Довженко Н. Д. Проблеми дослідження найдавніших мегалітичних пам'яток України / Н. Д. Довженко // Праці Центру пам'яткознавства. — К., 1993. — Вип. 2. — С. 108 — 135.

21. Ковалёва И. Ф. Север Степного Поднепровья в энеолите — бронзовом веке / И. Ф. Ковалёва. — Днепропетровск : Изд-во Дн. ГУ, 1984. — 116 с.

22. Перекриття давньоямного поховання № 26 кургану Стовбувата могила під Комсомольськом // АЛЛУ. — Полтава, 2005. — № 1 — 2 (17 — 18). — С. 1, 4 обкл.

Супруненко А. Б.

Курган с низовьев Псла

В ходе раскопок отдельного кургана на окраине снесённого с. Емцы Пришибского сельского совета Кременчугского района Полтавской области исследовано 16 погребений эпохи энеолита, раннеямного, позднеямного и катакомбного времени, бабинское, срубные захоронения, а также некрополь украинского населения XVIII в., жилищные и хозяйственные объекты Новой и Новейшей эпох. Выделяются несколько мегалитических по характеру перекрытий надмогильных сооружений ямного населения, впервые выявленные в микрорегионе.

Suprunenko A. B.

A Barrow in the Middle Flow of the River Psel

In course of excavations of a barrow in environs of the former village Yemtsy [not existing today] of the Pryshyb's Local Council in Kremenchuk district, Poltava Region, there were examined sixteen burials, dated back to the Eneolith, Early Pit Culture, Late Pit Culture, Catacombe Culture, Babyne type, Timberwork burials, as well as a necropolis of Ukrainian people of the eighteenth century, other living and household buildings of the Modern and Contemporary Time. There are discovered a few typically megalithic laps in the mound that have been attributed as overgrave constructions, made by people of the Pit Culture; it is the first time that the construction of such type discovered in this microrigion.

Голик А. А.

РОЗКОПКИ ДЕМ'ЯНА ЯКОВИЧА СЕРДЮКОВА НА МЕЛІТОПОЛЬЩИНІ В 1928 – 1929 РОКАХ

Початок археологічних досліджень Північного Приазов'я у минулому столітті був пов'язаний з діяльністю краєзнавчих музеїв. Зокрема у 20-ті роки ХХ ст. почали діяти краєзнавчі музеї у Бердянську, Мелітополі та Маріуполі. Мелітопольський окружний музей краєзнавства відчинив свої двері перед відвідувачами 1 травня 1921 р. Основою його археологічної колекції стали предмети давнини зібрані Дем'яном Яковичем Сердюковим, який очолював цей заклад у 1921 — 1929 рр. У травні 1923 р., описуючи фонди музею, він зазначив, що їх основою стала більша частина його експонатів та вся археологічна бібліотека [1, с. 175].

Дана публікація присвячена висвітленню та входженню в науковий обіг нової інформації про археологічні дослідження Д. Я. Сердюкова. В науковому архіві Інституту археології Національної Академії наук України зберігається його звіт про археологічні розвідки та розкопки у 1928 — 1929 рр. на Мелітопольщині.